

Sodobna ruska proza

MIHAIL BUTOV

Odgovorni urednik revije *Novyj mir*

Sredina osemdesetih let, t. i. epoha *Gorbačova* oziroma obdobje *perestrojke*, je bila ne samo v novi politični zgodovini Rusije, temveč tudi v zgodovini ruske literature nedvomno prevratni čas. Nekaj predhodnih desetletij, za katera se je danes že ustalilo poimenovanje *čas zastoja*, je bilo, gledano z literarnega vidika, zelo raznolikih. Ne glede na popolno ideološko cenzuro je imela vrsta uglednih in nadarjenih piscev priložnost, da ustvarjajo in tiskajo svoja dela v domovini in ne v emigrantskem tisku. Nekateri med njimi so tudi danes med pomembnimi ruskimi literati. Gledano v celoti, seveda razvoja literature v tem času ne moremo imeti za naraven proces. Cenzura, ki ni le tabuizirala določenih tem, temveč je tudi stilno in jezikovno izražanje nadzorovala, da bi za vsako ceno ohranila ideološko diktaturo *socialističnega realizma*, je s svojo vlogo pogojevala tudi obstoj dveh literarnih svetov: sovjetskega in emigrantskega. Obstajala je uradna literatura, z vidika oblasti *pravilni* pisatelji, za katere preprosto niso veljali kolikor toliko objektivni kriteriji nadarjenosti, umetniške žilice. Ti pisatelji so imeli po avtomatizmu prednost tako v sistemu založništva, ki je bilo v celoti v rokah države, kakor tudi pri dodeljevanju – spet od države – stanovanja, dače in podobnih dobrin. Pri tem ne smemo pozabiti, kako grozovito težko so se v literaturo prebijali mladi avtorji – čeprav so si mnogi že naložili petdeseti križ, so jih še vedno prištevali med *mlade*, saj so po več deset let čakali na možnost, da objavijo svoj prvenec. Razumljivo je, da to ni prispevalo k vzdušju svobode, temveč je vodilo v atmosfero naraščajoče zadušljivosti.

Takoj zatem, ko je Gorbačovu uspelo malce zrahljati ideologijo in državni primež na področju ekonomike – rahlo ublažiti cenzuro, dovoliti zasebno podjetništvo, tudi založniško dejavnost –, se je pričel položaj v nekaj mesecih korenito spreminjati. Čeprav je cenzura nekaj časa formalno še obstajala, je literatura praktično ušla izpod državnega nadzora; o tem najnazorneje govori objava posameznih poglavij iz do tedaj strogo prepovedanega dela Aleksandra Solženicina *Arhipelag Gulag* v osrednji ruski književni reviji *Novyj mir* leta 1989.

Danes je *perestrojka* čas, ki skorajda sodi že med bajke. Družbo in tudi literaturo je tedaj zajela prava evforija. Natisi do nedavnega prepovedanih vrhunskih del ruske literature 20. stoletja: Mandelštama, Pasternaka, Platonova, Zamjatina, Nabokova in drugih, med njimi tudi knjig sodobnih avtorjev, prej tiskanih samo v

tujini v emigrantskih založbah (od Solženicina do Josifa Brodskega, od Eduarda Limonova do Venedikta Jerofejeva), so dosegali milijonsko naklado v literarnih revijah in v knjižnih izdajah. Interes bralcev je bil na vrhuncu. V tej besedni plimi je uspevalo včasih tudi razmeroma neznanim avtorjem tiskati knjige v nakladi dvajset, petdeset pa tja do sto tisoč izvodov – in bile so razprodane. V ruski literaturi se je *novi* tedaj pojavljalo predvsem zahvaljujoč temu, da so izginile vsakršne oblike prepovedi, še posebej tiste, ki so bile politične narave. Eno za drugim so se pojavljala dela, ki so govorila o krutostih revolucije, stalinskih represijah, grozotah življenja na ruski vasi v porevolucionarnih in povojnih letih – teksti, ki so verodostojno prikazovali dogodke iz velike domovinske vojne. Vse večjo težo dobiva kot literarni tok *črni realizem*, obračajoč se že k sodobnosti – vsakdanje literarne teme so postajale življenje z obrobja družbe, življenje marginalcev, kaznjencev ... Stilistične, konceptualistične inovacije razvija vrsta avantgardistov, ki so v sovjetskih časih živeli v *podzemlju* (*underground*) in v sporu z oficialno kulturo oblikovali svojo, danes pa predstavljajo novo rusko literarno elito.

V marsičem so leta *perestrojke* zaznamovala tudi literarni zemljevid današnje Rusije. Še zdaleč niso vsi pisatelji, nekdanj zvenečih imen, in ne vsa dela, o katerih se je na široko razpravljalo, *preživeli* celo v času, krajšem od desetih let. Gledano z distance, je danes dobro vidno, kako pogosto so se aktualna vprašanja in pereče družbene teme – sicer nedvomno pomembne stvari, ki pa same po sebi strahovito hitro zastarijo – prikazovali kot umetnost, ali pa so jih pisatelji sami iskreno tako dojemali. Rečeno preprosteje – kar precej je bilo šušmarstva, prikritega pod podobo tistega, kar se je v določenem času kazalo kot najbolj žgoče.

Prav v drugi polovici osemdesetih let je vzbudil zanimanje bralcev Vjačeslav Pjecuh (roj. 1946). Med avtorji našega izbora je nemara res nekakšen pravi literarni *staroselec*. Bil je sodelavec legendarnih zbornikov, ki so med prvimi v Rusiji predstavili *drugo* prozo in poezijo, pri tem pa se še izjemno dobro prodajali. Že na začetku svoje ustvarjalnosti je Pjecuh izbrusil lasten, individualen izraz – ki je bil sicer v tedanjem času blizu mnogim – in ga do danes ni spremenil: govornica moskovske inteligence, ironičnost, kanček fantazmagorije, emocionalna zadržanost celo pri opisih tragičnega. Izpiljeno gladko tekoče pero postavlja Pjecuha, ki je do današnjega dne izdal dvanajst knjig proze, med najboljše pripovednike.

Drugi v tem izboru predstavljeni avtorji so se ne glede na rojstno letnico pojavili v literaturi domala hkrati: literarna situacija, ki so jo začutili kot *domačo*, prav v ničemer več ni spominjala na evforično *perestrojko*. Kot je bilo mogoče predvidevati, je že v začetku devetdesetih let prišlo do reakcije na kulturni bum, na kulturno prenasičenost s konca osemdesetih let. Kompenzacijska založniška politika je kajpada pripeljala nujno do tega, da so nekoč prepovedana ali nedostopna dela iz minulih petdeset let ali še od prej postala v trenutku, ko so dosegla bralca, literarni dogodek sedanjosti. To pomeni, da se je pisatelj, *fizični* sodobnik, živeč zdaj, uvrščal – ne diahronično, ampak sinhronično – ob bok pisateljem, ki jim je visoki *rejting* zagotovil že čas (katerih imena so bila pogosto zaznamovana s tragično usodo ali mučeniško

smrtjo), ob bok avtorjem, ki so zapustili za celo književnost nadvse pomembnih del, nabranih skoraj za celo stoletje ruske literature. Pomešala so se časovna razmerja. Kritiki, ki so v veliki meri krojili mnenje bralstva, so z nekakšno prizanesljivostjo obravnavali vsakega sodobnega ustvarjalca ter v današnjem času gledali nanj s pozicije večnosti. In razume se, da je sodobni ustvarjalec nujno potegnil ta kratko. Ko je bilo bolj ali manj vse iz zapuščine natisnjeno in ni bilo mogoče pričakovati nobenih novih velikih odkritij iz literature minulih let, so se pričeli širiti glasovi o koncu ruske literature nasploh. Rečeno drugače: do višav Nabokova in Platonova se pač ne more nihče od sodobnikov povzpeti, zakaj bi se potem na vse kripnje napenjali, dvigali prah, ko je povsem jasno, da noben sodobni tekst ne zasluži resne pozornosti.

Tedaj – v začetku devetdesetih let – je prišlo do številnih politično-gospodarskih sprememb, življenje je postajalo težavnejše, velik del inteligence (zdravniki, učitelji) je postajal vse siromašnejši, podražile so se knjige, založništvo se je (vsaj kar se umetniških tekstov tiče) preobrazilo v tržna podjetja, ki so vseskozi živela na robu preživetja. Naklade so se zmanjšale za deset-, celo stokrat. Literaturo, ki ni bila že na prvi pogled komercialna, so hitro izrinili na obrobje družbene zavesti. O tem, da bi se pisatelj lahko preživljal z objavo svojih literarnih del, ni bilo mogoče niti pomisliti.

Vendar te zunanje, skrajno neprijetne okoliščine za literaturo niso bile pogubne, temveč so učinkovale zdravilno. Na koncu koncev je literatura za nekaj časa postala nepotrebna – tj. dejansko svobodna. Nepotrebna za vse, razen za tiste, ki sami pišejo ali, navkljub vsemu, še vedno berejo. Literatura je postala stvar osebnega odnosa med avtorjem in bralcem – in tako mora (po mnenju pisca teh vrstic) tudi biti. V situaciji, ko v medijih ni bilo zaslediti niti najmanjše vrstice o literaturi, se je bralčevo iskanje svojega avtorja (in obratno) spremenilo v neke vrste mikavno igro. Morebiti res v tem ni bilo nekdanje strasti, ampak saj tudi od prejšnjih iluzij ni nič ostalo. Pojavile so se parole, ki so se zdele aktualne in neizpodbitne tako v emigrantski literaturi kot v perestrojki, češ da je najpomembnejše v literaturi, da ljudem prinaša resnico – zdaj so bile resnice, najsi še tako krutih, polne vse revije. Prava literatura naj bi bila tista, ki brezkompromisno opravi s katerimi koli prepovedmi in normami; postalo je jasno, da se tak pristop lahko izkaže kot umetniško dejanje enkrat samkrat, samo prvič, vsak nadaljnji korak, če se še tako trudiš, je korak v prazno, ki ne bo nikoli več porodil nove kvalitete. Zdaj očitno ni šlo več samo za negacijo, za razkrinkavanje ali parodiranje starega – nastopil je čas, ko je bilo dejansko treba ustvariti nekaj novega.

Resnično, ruski pisatelj se je prvič po mnogo letih soočil z literaturo iz oči v oči. Ko ni bilo treba streči več nobenim družbenim zahtevam, je ostal sam skupaj s stvarmi, ki so v literaturi najbrž bistvene: besedo, podobo, stilističnim oblikovanjem ideje, človeško tragedijo in človekovim dostojanstvom, eksistenco in metafiziko ... Ruski pisatelj devetdesetih let ni pričakoval, da bo njegova beseda pretresla svet – in prav zato bi bilo treba prisluhniti besedi, kar pa v

današnjem času ni ravno v veljavi. On verjame: ko ima enkrat možnost, da svoje pove, se bo že našel kdo, ki mu je njegova beseda pomembna.

Jurij Bujda (roj. 1954), eden najpomembnejših predstavnikov te generacije, je avtor več kot dvesto novel in esejev ter štirih romanov; je dobitnik prestižnih ruskih nagrad za literaturo, njegova dela so tiskali širom po svetu. Pripoved Bujde se kot po pravilu vrti okrog Königsberga, ruskega mesta, ki je bilo po drugi svetovni vojni pripojeno k ZSSR in je dobilo novo ime Kaliningrad. Čuden kraj, iz katerega so izgnali prvotne prebivalce in kjer se ruski prišleki niso nikoli počutili na svojem. Razumljivo mračna vsakdanost dobiva pri Bujdi poteze fantazmagorije z elementi hipertrofiranosti. Pisatelja je mogoče z vso upravičenostjo šteti med ekspresioniste. Bujda je prav tako mojster kratke novele metafore, pripovedi prisposode, ki ne korenini v nobeni poznani, konkretni realnosti.

Nedvomno je ekspresionist tudi Boris Jevsejev (roj. 1951). V njegovih romanih, povestih in novelah imajo velik pomen religiozni motivi, občutje, da ni prave meje med našo dejanskostjo in svetovi duha, najsi gre za nebesa ali pekel. Novela *Jagnje*, ki govori o skrivnostnem življenju narave, je biser ruske novelistike zadnjih nekaj let.

Olga Postnikova je bolj prepoznavna kot pesnica. Tudi v njeni prozi je religiozna tematika ena bistvenih, ki pa jo obravnava – gledano stilistično – na tradicionalen način. Ostrina, s katero Postnikova govori v novelistiki o npravstvenih vprašanjih, vodi k dvestoletni ruski literarni tradiciji.

Na koncu je Mihail Butov (roj. 1964), ki piše te vrstice. Med pisatelji, ki so nanj najbolj vplivali, sta predvsem Ivan Bunin in Samuel Beckett, sam ne vidi hudih nerazrešljivih nasprotij med modernizmom in tradicionalnim v literaturi. Stremi k eksistencializmu. Trudi se najti tisto, kar upočasnjuje današnje dirjajoče življenje, sled tragičnega v njem. Kot najboljši ruski roman leta 1999 je bilo nagrajeno njegovo delo *Svoboda*, zanj je prejel največjo literarno priznanje – ruski Buker.

Zal se značilnosti nove literarne generacije, ki se je močno najavila na knjižnih in revialnih straneh ob koncu tisočletja, še niso povsem natančno izrisale. Seveda to ne pomeni, da je literarno življenje v Rusiji zastalo na mestu. V zadnjem času je opaziti vse večji družbeni interes za literaturo. Okrog novih knjig, še posebno pa okrog literarnih nagrad se včasih v sredstvih javnega obveščanja razpredajo cele polemike in spori. Posamezni pisatelji iz generacije devetdesetih so dejansko izjemno popularni. Ponovno so se pojavile založbe, ki načrtno objavljajo sodobno umetniško prozo. Zanimivo pa je, da so že v zametku ponovno porajajočega se interesa za literaturo spet izbruhnili ideološki spori. Če bi sodili po zapisih sodobnih bojevitih revialnih publicistov, bi lahko rekli, da se vsi ruski pisatelji delijo na dva nasprotujoča si tabora: eni se zbirajo pod geslom patriotizma, drugi postmodernizma. Vendar je stvarnost veliko bolj raznolika in vprašanje je, ali bi se kateri od vplivnih avtorjev brez pomislekov umestil v eno od teh skrajnosti. Veliko vlogo v oblikovanju današnjega ruskega literarnega prostora igra tudi internet.

Prevedel Miha Javornik